

Размисъл, 1910
Музейна сбирка на НХА

е само намек, свидетелство за вътрешното, за значения отвън обичайната видимост – такава ще бъде творческата концепция на Майстора.

След дипломирането Учителският съвет като че ли предлага на Майстора специализация в Италия. Той отказва под претекст, че трябва да се обяви конкурс за най-способния – не иска да се повтори несправедливостта от преди години, когато вместо Никола Петров без конкурс на специализация заминава неговият съименник Владимир Димитров (Кацаров)* от Самоков.

На следващата 1911 г. Майстора е назначен и заминава като учител в Свищов.

* Владимир Димитров Кацаров е стипендиант на Народния театър и специализира театрална декорация.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

Непосредствено след завършването Майстора се прибира в Кюстенил, взел решение да открие своя частна практика – рисуване на портрети по поръчка, декорации или въобще каквото изпадне за упражняване на способностите на един художник в малък провинциален градец. За няколко месеца работите явно не потръгват според очакванията и той пише на своя приятел Никола Венетов: *след като се опитам и убедих, че на частна работа е гладия и просия, преди една седмица подадох заявление за стажант. Искам да остана в София...* и няколко месеца по-късно: *Кольо, видях, че да се стои на частна работа, е тегло и мяза току-речи на просия.* Заявлението за стажант в София явно не сработва и той поема една *новоотворила се ваканция* в Свищов – като учител по краснопис – и за да попълни хорариум, поема заниманията по гимнастиката. Без стаж заплатата му е по-ниска от редовната учителска заплата и той отново се оплаква *с тая заплата едва ли ще мога в скоро време да си издължа дълговете.* Към заемите от Рисувалното училище са се натрупали и още, дълго той няма да съумее да ги изплати. Дори в края на 1914 г. (с писмо от 4 декември 1914 г.) той моли Учителския съвет за отсрочване на изплащане на заема му към Дружеството за подпомагане на бедните ученици, като посочва причината – изпратил бил рисунки от Балканската война в Америка, но поради европейската война се загубили по пътя; проси снизхождение, като информира Съвета, че дължи на три места – Общината в Кюстендил, банката и Рисувалното училище.

Дунава край Свищов, около 1912

НГ

В Свищов Майстора попада на интересна среда, в която бързо се създава нещо като малък интелектуален кръг. Водеща фигура е роденият в Битоля учител по литература Спас Мартинов, бивш македонски революционер, деец на ВМОРО и участник в Илинденското въстание. Включват се още: германецът Хайнрих Каспар – учител по немски *човек с художествена чувствителна душа, пише стихове, занимава се с философия*, малко по-късно неговият ученик от гимназията в Свищов, Николай Лилиев, който сега ще дойде в града вече като преподавател по търговски дисциплини, и един ученик, към когото Майстора се привързва особено, Ангел Ангелов, учил преди това пет години в Роберт колеж в Цариград, владеещ свободно английски, френски и немски, самият той възторжен, толстоист и сведущ по литературните въпроси. Събират се на *лаф-моабет* в къщата на Спас Мартинов, бивш турски конак, заради което Майстора ще го нарича *Вали ефенди* или *Валията*: говори се основно за литература, а Майстора им свири на кемането си и с приятния си басов, леко дрезгав глас им припява тъжни македонски песни. През 1921 г., когато е вече в Германия, Хайнрих Каспар ще си спомни с носталгия в писмо до Майстора за „кръжеца им“, за Михайлов (Николай Лилиев – б.а.) и Ангелов, за техните разходки покрай Дунава и разговорите за толстоиското учение и за изкуството.

Автопортрет, около 1915
ХГ „Борис Денев“, Велико ТърновоПортрет на Спас Мартинов, около 1915
Неизвестно местонахождение

Майстора навлиза в тридесетата си година, но изглежда много по-възрастен. Той е с висок ръст и продълговато мургаво лице, с непригладена коса и дълга, остра брада под широкопола шапка, със скромна, занемарена външност. „Външният му вид беше пълно отрицание на тогавашните понятия за изисканост в облеклото на интелегента“, спомня си неговият ученик Ангел Ангелов. Учениците му го помнят с един и същи костюм от постъпването му до напускането на гимназията през 1919 г., а под палтото – с тъмна рубашка, препасана с връв и с висока яка, подражавайки на Толстой. Той има все така крехко здраве, изключително зиморничав е и често с хрема. Тогава е увит с дебел вълнен шал и извинявайки се предварително, не подава ръка, за да не зарази околните. С насмешка говори, че страдал от дванадесет болести начело с туберкулозата. Телесните си потребности задоволява в кръга на най-необходимото, неизбежното. Един начин на живот, „стигащ до аскетизъм“ (Ангелов).

Със своята широка, бавна, отпусната стъпка Майстора е странна птица из улиците на Свищов. Той прави впечатление на отшелник,

Пейзаж край Дунава, около 1911
ХГ „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил

на самотник, погълнат от себе си, от собствените си чувства и мисли, обърнал гръб на суетния живот. Децата го следват по улиците, втурват се от любопитство след този тридесетгодишен „старец“ с измачкано и възмръсно горно сетре, рошава коса и брада. За да не го закачат и да не подвикват след него, той им дава бонбони, а като се приберат вкъщи, те разправят, че са срещнали Исус Христос. Майстора като че ли печели доверието на своите ученици и става нещо като техен изповедник, дори и за най-пакостливите. Ангелов е сигурен, че със скромната си заплата той винаги успява да подпомага нуждаещите се, като им дава средства за учебници, а понякога и да се лекуват. Той е убеден, че Майстора е поел изцяло издръжката за образование на младежи, на които бил внушил да не го „издават“. „Своите потребности изтласкваше винаги на заден план“, пише Ангелов. Наема квартири в бедните, източните покрайнини на града, където навярно се чувства и най-добре. Стаята, която заема, изглежда твърде малка и ниска за

Майстора с учителки от Девическото училище, Свищов, около 1912

извисения му ръст, когато влиза през прага, се навежда. Рисува обикновено следобед на триножник, седнал на миндера до прозореца, а до него малка пръстена купичка с хляб и маслини, с които той „вечеря“, докато работи.

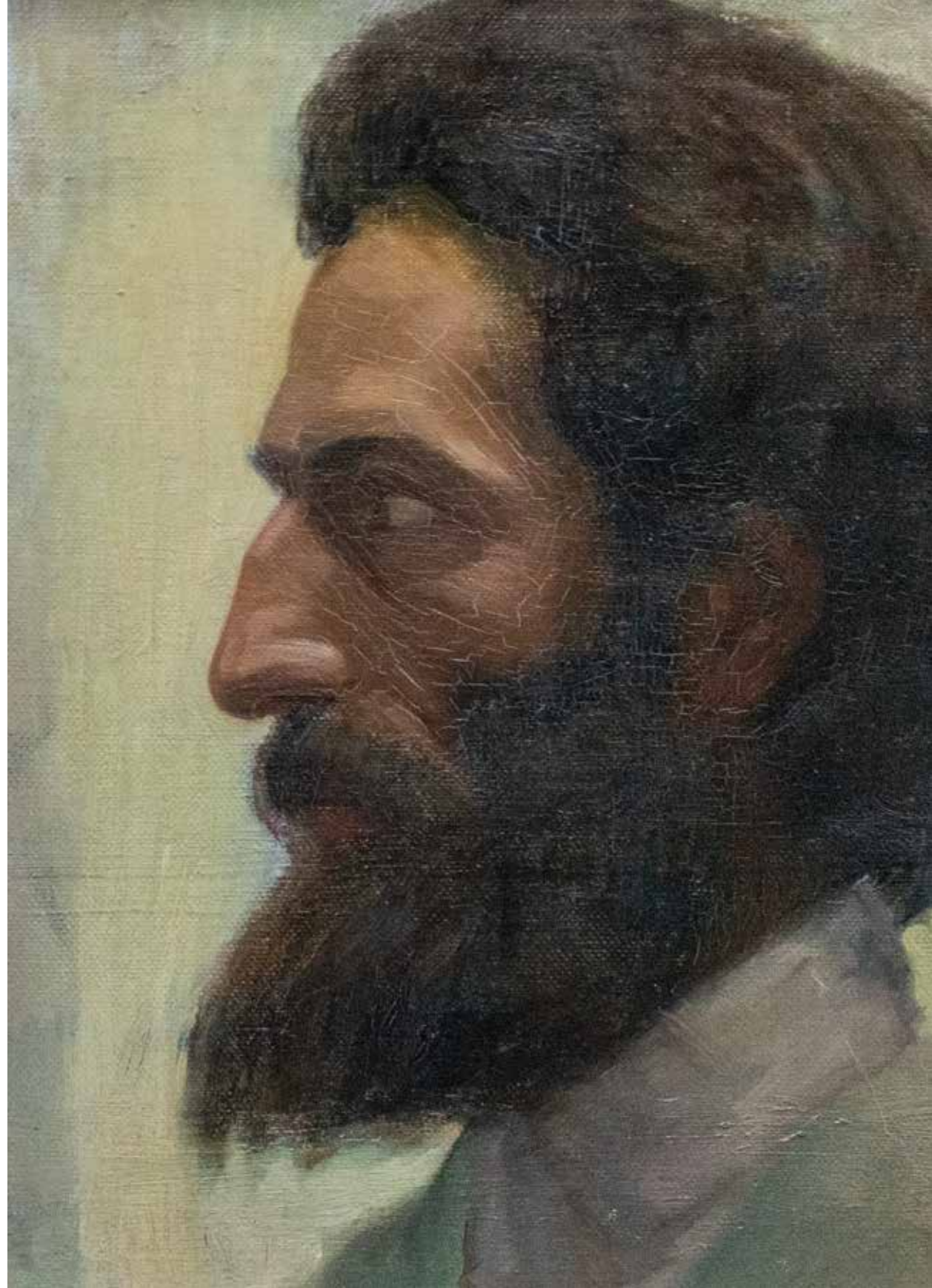
В Свищов Майстора рисува основно с туш и акварел: пейзажи от града и околността, Дунава (*водата все излизаше като стена*), понякога по някой портрет. Петнадесет дни прави една интересна чешма, покрита с мъх и бръшлян, а над нея бъзов храст. *Мъчех се тогава*, а един човек все идвал привечер да гледа, един ден не се стърпял и казал: „Господ да ни е на помощ, ако всички рисуват като теб“. *И прав бил. Търсиш, а не умееш*, допълва Майстора и продължава: *Там (в Свищов – б.а.) за пръв път погледнах момите*. Харесал една еврейка. Ходел у нея и я рисувал няколко месеца в естествен ръст, права, как отваря една врата: *Тръгна някак на модернизъм, не както беше в Академията*, но изоставя портрета не заради „модернизма“ в него, а защото е уплашен от чувството към красивия модел, което се събужда в него.

Автопортрет (с водовоз), Свищов, около 1912
ХГ „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил

В Свищов Майстора преподава още рисуване и пирография на желязните от Стопанското девическо училище, участва в самодейни представления. В пиесата „Наймичка“ на Шевченко изпълнява ролята на странстващия музикант. С външния си вид бил „идеален странник“, а с тамбурата си изкарал и няколко напева. На завесата на работническия клуб в града препоръчал да се изобрази Темида с везните в ръце и с многозначителен надпис: „И да се пазиш, че със зор ще те отървем от беля“.

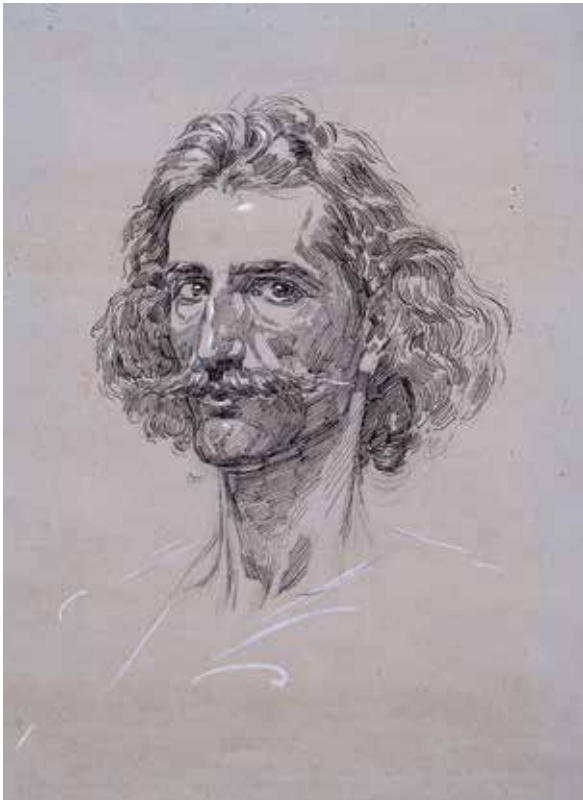
Тук той е осенен от още едно прозрение – мимолетно като видението на приведената жътварка под покрилото я буреносно небе. То също има трайни последици. Един слънчев ден, докато класът му играел навън гимнастика, той се вглеждал в сенките, които акациите хвърляли, и изведнъж забелязал, че всъщност те са сини, а не сиви, както сме свикнали да ги виждаме, т.е. да си ги представяме. Найсетне си дал отговор на въпроса, който го измъчвал още от 1909 г., когато във Венеция разглеждал картините на съвременните художници: откъде идват всички тия *усилени тонове* в творбите им. *Повишените* тонове от хвърлените сенки на акациите дал и отговор на този въпрос: светът не е това, което изглежда, и цветовете не са това, което ние мимоходом възприемаме. Към някогашното озарение, че светът е знак и символ на един вътрешен скрит, подмолен и мощен живот,

заедно с добавеното разбиране, че изкуството има за задача да опише, да види, да пресъздаде във форма именно него, а не пряко и само видимата действителност, сега се добавя и значението на цветовете (или както Майстора ги нарича *боите*). Ще мине още много време – идеите в Майстора съзряват бавно, премислят се и се претеглят – но търсенето на нововидени, засилени колоритни хармонии, емоционалната и символна сила на цвета ще станат една от главните задачи на неговото изкуство.

Въпреки негодните материални условия пътят, димът на локомотивите, полюшването на параходите са влезли вече в кръвта на Майстора и той не устоява на предложението на своя колега и приятел Хайнрих Каспар в една от ваканциите да го съпроводи в неговото пътуване из Европа: Виена, Дрезден, Берлин, Мюнхен, Брюксел, Париж и Лондон... Това става през лятото на 1912 г. Няколко месеца по-късно, малко след започването на учебната година е обявена война на Турция – започва Балканската война.

Майстора е освободен от военна служба, но се записва доброволец: *като гледах как народът отива на война, даскалът не можеше да ме задоволи.* От Свищов той заминава за Кюстендил и постъпва като художник към Щаба на VII рилска дивизия с командир ген. Теодоров. На VII рилска дивизия – и по-точно на нейното ляво крило, към което се числи Майстора, е определено настъпление по посока на Горна Джумая, Кресна, Мелник, Рупел, Демир-Хисар и крайна цел Солун. Дивизията има за своя изходна позиция с. Бараково и до там Майстора стига пеш. В Бараково му дават кон, от който той – скован и непохватен в дългнестото си тяло, – докато се научи да язди, пада многократно. С него Майстора се придвижва след обозите. Времето, в което се осъществява българският марш, е необичайно дъждовно. Военната му част преминава в настъпление Горна Джумая, Кресна, Демир-Хисар. *Тук турците бяха разрушили моста на Струма, нашите части построиха дървен и продължихме похода към Солун. На едно място се натъкнахме на преоблечени в българска униформа турци, които стреляха в тила ни. Но те бяха заловени и избити. Вързах кончето на някакви трънци и седнах да рисувам избитите турци. Тъй като няха вода, рисувах с бяла боя и плюнка. Косите ми настръхваха,*

Автопортрет (без брада), около 1912
ХГ „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил

като ги гледах. Имаше и изгорели трупове – виждаха се само костите им. Страшна картина! Имаше и други страшни картини: тръгнаха бежанци в дъжд и кал – връщат се в запустелите си и разрушени домове, разказва по-късно Майстора.

Дори по сегашните стандарти за водене на война българското настъпление е същински блицкриг. На 2 ноември 1912 г. пада, превзет от българските войски, Люлебургаз. В началото на януари 1913 г. Турция е изправена пред ултиматум да отстъпи цялата си европейска част без околността на Константинопол. Тя приема условията с изключение на Одрин и островите от Беломорието, които отказва да загуби. Съюзниците не приемат сделката, а в „Таймс“ пише за пазарлъците между воюващите страни, „сякаш се касае за продажба на някакъв

килим на сука в Багдад или на прасе на панаира в Конахт“. Настъплението продължава.

Частта, в която служи Майстора, остава в превзетия от съюзнически гръцки части Солун цял месец: Там рисувах всичко попаднало пред погледа ми: пристанището, обозите, пленници, бойни, Бяло море... Седма рилска дивизия се отправя на изток в помощ на армията, стигнала до Чаталджа и обсъдила Одрин. Майстора винаги с голяма охота говори за войнишките си неволи: Потеглихме в посока Дедеагач – коне, волски коли, хора (...) войниците пеят: От Дунав до Бяло море. През Гюмюрджина преминахме Марица и река Ергене със салове и от село Узункьопрю право на юг се отправихме към околийския център град Кешан, където се установи щабът на нашата IV армия с командир генерал Стилиян Ковачев, когото рисувах (...) От Кешан продължихме на юг към Булаир през планината Куру-даг, където със своето конче потъвахме и падахме в дълбокия сняг. Беше люта зима. По тези топли места, близо до Бяло море, рядко пада сняг. Местните жители разказваха, че тук е валиял сняг преди 80 години. За наш късмет сега бе натрупана дебела покривка и беше свил голям студ. Въпреки това два-три дни съм рисувал край брега... Дадох заповед за настъпление в посока южната част на Галиполския полуостров. Полето пред Булаир почерня от войници, а виелица, студ – страшен, особено през нощта. Крачехме вкочанявали, но какво да се прави – заповед, трябва да се изпълнява! (...) Пехотата напредва, а студът става все по-свиреп. Въпреки това не престанах да рисувам (...) На 27 януари 1913, в три часа сутринта турците започнаха настъпление с 30 000 души. Аз бях на командното място до могилата и можех да наблюдавам добре сражението. Нашето дясно крило отстъпваше (...) Там обаче изтървах кончето, което подплашено от канонадата, избяга. Тук стана голямо сражение. Нашата пехотна дружина връхлетя върху настъпващите турци. Започна бой на нож – гърди срещу гърди (...) Нашите успяха да ги разбият – плениха и знамето им (...) Полето бе обсипано с трупове (...) Вечерта казах на генерала, че съм кандидат за орден „Страх“, а той се смее (...) Полкът ни тръгна отново напред. Командирът на кон, а всеки войник крачи и мълчи. Такава тишина, че се чуваше само шумът от обувките и шинелите (...) Около 700 души бяха с премръзнали

ръце и крака, та трябваше да се върнем в Кешан, за да бъдат подменени части от Десета дивизия (...) Останах в Кешан известно време (част от януари и февруари), а след това щабът се премести в Сароския залив. Тук направих много рисунки. На една от тях приятеля ми – Никола Антонов – Венетов. Рисувах и генерал Теодоров ... Няколко месеца по-късно, през Междусъюзническата война, в отстъплението при село Злетово – Северна Македония, трябваше да изоставя много от тези материали: понеже, както казах, кончето ми избяга, не можех да ги нося със себе си ... После ходих в Лозенград, за да си купя туши и бои. Рисувах много в Одрин и Чаталджа – крепостта Айваз-баба, града, селището Силиврия, разположено на брега на Мраморно море...

Цар Фердинанд отказва турското предложение за примирие и на 4 и 5 ноември българските войски атакуват Чаталджанската укрепена позиция, която се простира между Черно и Мраморно море на 40 км западно от Цариград. Междувременно непревземаемият укрепен Одрин е напълно блокиран. Обсадата на Одрин трае още четири месеца и ще падне на 13 април 1913 г. Българските войски са пред подстъпите на Цариград.

Предколеден сн в Кешан, 1913
ХГ „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил
Фотограф: Цветан Игнатовски

Край Чаталджа, 1913
ХГ „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил
Фотограф: Цветан Игнатовски

Турските сили са насочени почти изцяло в отблъскване на централното българско нападение за защита на столицата, което позволява на съюзниците ни, сърбите и гърците, безпрепятствено да окупират османски територии в Беломорска Тракия, Албания и Македония. Подписаният на 17 май в Лондон мирен договор слага край на войната с Османската империя, която е почти изтласкана от Европа. Границата с България минава на по-малко от 100 км от Цариград. Но той не решава назряващите конфликти между балканските съюзници. Въпреки ултимативната победа и понесената основна тежест на атаката България не е сбъднала националния си идеал – считани за изконни български градове, села и територии остават окупирани от съюзниците.

На 16 юни 1913 г. България обявява война на Сърбия и доскоршните си съюзници. Досега са убити над 32 000 български войници и над 50 000 са осакатени. Съюзническата война започва с победа над Сърбия в битката при Калиманица край река Брегалница и срещу Гърция, чиято армия е обкръжена на Южния фронт. Майстора попада на фронта при Калиманица: *Нашиите окопи отстояха на няколко метра от сръбските. Тук рисувах много с туш и акварел, но много от направеното раздадох, а голяма част (около 120 работи) остана*

у Владимир Цанов, военен кореспондент, който знаеше много чужди езици и който обеща, че ще ги издаде в Америка. – Междусъюзническата война беше много по-различна от Балканската – продължава Майстора своя разказ. – Карам войниците, които рисувах, да гледат от окопите си напред към противника, към сръбските позиции, а някой току подхвърли: „Какво го караш да гледа напред, не виждаш ли, че той гледа назад – накъде да бяга? (...) Духът на войниците бе вече паднал, а това влияеше и на мен... Румънците използват ситуацията, окупират Добруджа и се отправят към София, а Турция, нарушавайки Лондонския договор, си възвръща тракийските земи на север от линията Мидия–Енос. За по-малко от месец България губи почти всичко извоювано... От триумф войната се превръща в трагедия.

В края на войната Майстора се завръща в Свищов и заварва там един нов учител – Николай Михайлов Лилиев. Двамата си пасват като гърне и похлупак. „Те така си допаднаха – спомня си техният ученик Ангел Ангелов, – така хармонично и пълно се съчетаваха възгледите, характерите и добродетелите им.“ Има наистина нещо много общо в съдбата, в отделни житейски обстоятелства, в характерите им. И двамата са от семейства със свещенически традиции, и двамата сравнително рано губят бащите си (Лилиев остава сирак на 5-годишна възраст) и попадат в едно предимно женско обкръжение: Лилиев – на майка си, сестра си и двете си лели; Майстора – на майка си, сестра си и близкото обкръжение на семейството на братовчед му Павел Георгиев, състоящо се от един мъж и шест жени; и двамата остават неженени, а навярно и девствени; щедростта им е пословична – „сякаш са изпитвали върховно удоволствие да направят подарък или да почерпят“ (Аврамов); те са еднакво високи, снажни мъже и двамата са с крехко здраве и умират от една и съща болест в една и съща година, в интервал от една седмица.

Лилиев, когото Майстора винаги ще нарича по бащино име, Михайлов, израства в Стара Загора в последните десет години от XIX в., „когато „Звезда“ е единственото детско списание, а Иван Вазов единственият поет“. Съдено му е да прави това, което не желае: да учи в Държавната търговска гимназия в Свищов, където, незнайно как, е попаднал и където всичко докрай му остава чуждо, после – финан-

ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ – МАЙСТОРА

сови науки в Париж. Всъщност през 1905 г. щастието за кратко му се усмихва и той заминава за Лозана, за да сбъдне мечтата си и да учи литература. Там се запознава с толстоиста Христо Досев, дошъл да учи медицина, чиито идеи обаче не му позволяват да учи в буржоазен университет и въобще не посещава лекции. През 1909 г. със „свито сърце“ Лилиев заминава за Париж, където ще продължи образованието си с финансови науки и където никога не ще се разделя със самотата си: „където носиш безпокойство, никъде не можеш да бъдеш добре“, пише той от Париж.

Лилиев е изцяло под въздействието на „леонидандреевщината“, „философия на принудителното бездействие“ и категорично се смята за блуден син, захвърлен от света сам на пустинен бряг, или както се изразява за него Симеон Радев: „носи мъка в себе си по нещо, което е загубил или никога не е имал“. По времето, когато е издадена Антологията на българската поезия на Димитър Подвързачов и Димчо Дебелянов (1910), в която е включен и той, Лилиев е съвсем млад, красив, със замечтани, но бодри очи, подстригани мустачки и сресана на път коса, светло сако, под което се вижда част от жилетката, изящно вързана връзка върху права колосана яка. Преди да дойде в Свищов, е бил учител в Пловдив, който му се строил позапустял, но все така с хубави околности и също участник в двете последни войни.

В Свищов Лилиев и Майстора стават неразделни. „И двамата бяха затворени, заваяни и все се разхождат покрай Дунава“, спомня си техният ученик Ламар. Те изживяват заедно една важна и за двамата година и половина, като кратко идилично затишие между две бури, погубили родината им. Разхождат се в околностите на Свищов и покрай Дунава, не си говорят много, но и така се разбират. Както и Майстора, Лилиев има същата обсебеност от чистота, само че и външна – той е педант, подреден и систематичен, изряден в облеклото, говора и държанието си, дистанциран и дистанциращ. Както Майстора, така и Лилиев носят някаква „неземна“, „естествена доброта“ в душите си: „Ти, Николай, си по рождение приобщен към онова християнско съвършенство, към което се стремим ние по внушение на разума си“, пише на Лилиев неговият приятел от Лозана Христо Досев. И двамата имат особено отношение към жените. При Лилиев – демонстративна студент-

Noli me tangere, около 1911
НГ

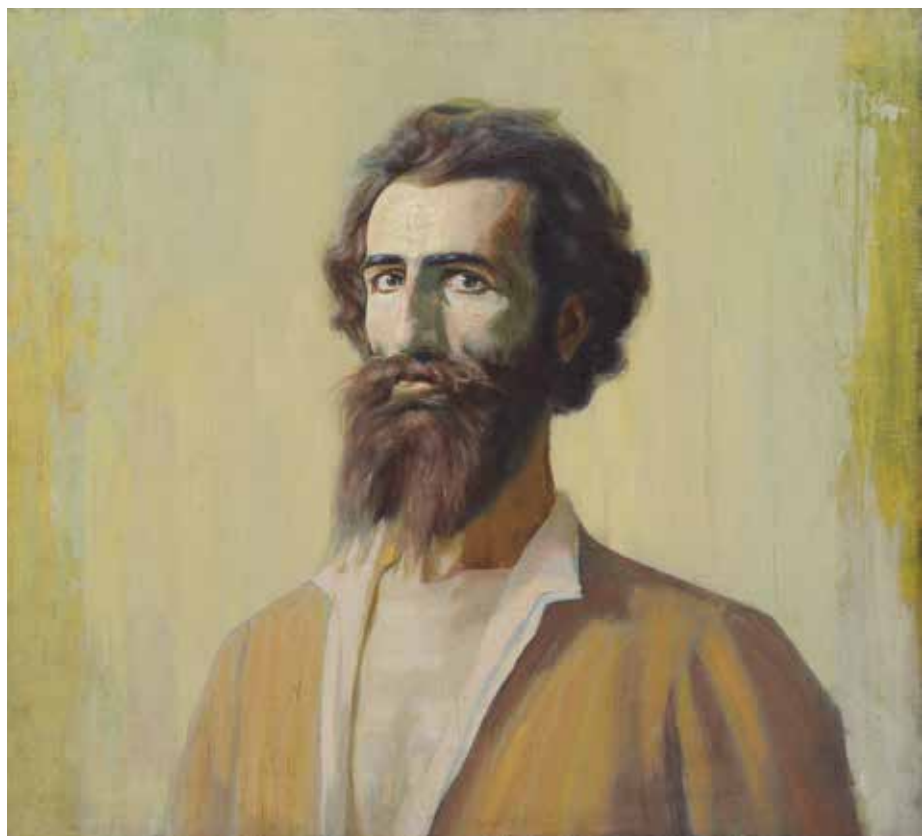
*Сцени от оплакване
на Кръста, около 1911*
НГ

нина и безразличие; при Майстора – притеснение, водещо до паника и бягство. Бягане му е майката, Митре, казвал той на Лилиев. Или по-късно на Васил Стоилов: *Мене ми се виде най-опасен враг пола. И друго спасение няма освен бягство.* И двамата идеално пасват за илюстрация на концепцията на Стефан Гидиков за „половата свитост на българина като основа на неговия характер“, развита години по-късно на страниците на „Философски преглед“ (1934). „Българинът изобщо е полово свит – систематизира наблюденията си Гидиков. – За него половостта не е жизнерадостно състояние, което трябва да се изживява с неприкрит душевен ентузиазъм, а е по-скоро остър физиологичен копнеж, който обаче е потиснат и свит и всички негови прояви носят отпечатък на сдържаност, скритост и стеснителност“. А който е „полово свит, той е и вобщо душевно свит. Вие ще забележите у него неспособност към експанзивност, затвореност в себе си и необщителност, липса на откровена и естествена жизнерадост“.

Макар една от любимите за обсъждане теми на Майстора да е биологията (той вярва в един биологичен детерминизъм), той рядко се досяга и избягва „основния въпрос“ – за пола (свидетелство на Асен Василиев). Биологията той свързва най-вече със съзнанието и чувството. Вобщо съществува ли дух и къде е той, на тази тема Майстора обича да говори много и с увлечение. Неговите схващания клонят към разбирането, че водещи за съзнанието на човек са „материалните сили“ и „духовното развитие се обуславя от тях“. Той е на мнение, че чувството, биологично определено от извършващи се физикохимични процеси в организма, решава постъпките на човека и заради това „съзнанието изостава“. Завистта, егоизмът и особено жаждата за слава са „пагубни прояви за закъсняване развитието на духовното съвършенство у човека“. Суетата на света, която изсмуква силите и прави човека обвързан, несвободен, е обичаен повод за разговори между Майстора и Лилиев. Двамата като че ли дават някаква своеобразна приятелска клетва за отказ от слава, която трябва да спазят и да ги направи свободни.

В Свищов Лилиев пише „Тихият пролетен дъжд“ и когато го напуска, поетиката му ще бъде вече напълно изградена, в нея „външната действителност е разложена в система от метафорични отрицания,

Автопортрет, около 1912
НГ

Автопортрет, около 1914
НГ